

johtuu, ettei Honeck ole aina suhteuttanut omia käsitteitään ja tuloksiaan muihin. Yksi esimerkki tästä on hänen ideaaliensa vastavuus skeeman ja muiden samantapaisten käsitteiden kanssa. Niin ikään Honeck esittää kolmioekvaation, jossa on topiikki referenttinä, sananlasku symbolina ja kognitiivinen ideaali ajatuksena — malli muistuttaa huomattavan paljon klassista semioottista kolmiota. Honeckin käsitys sananlaskun universaaliudesta kognitiivisena ilmiönä voisi olla koeteltavissa perehtymällä etenkin Euraasian pohjoisreunan ja Amerikan alkuperäisväestöjen suulliseen perin-

teeseen, koska juuri heiltä on väitetty sananlaskujen koko lailla puuttuvan.

Laajan katsauksen kokoamisen ohella Honeckia on kiitettävä omien lähtökohtien ja valintojen selkeästä esittämisestä. Kaikessa kiistanalaisuudessaankin teos herättää paljon ajatuksia, vastaväitteitä ja on siten omiaan viemään tutkimusta eteenpäin. ■

PEKKA HAKAMIES

Karjalan tutkimuslaitos,

Joensuun yliopisto, PL 111,

80101 Joensuu

Sähköposti: *pekka.hakamies@joensuu.fi*

VENÄLÄIS-SUOMALAISESTA SANAKIRJASTA UUSI LAITOS

Martti Kuusinen, Veera Ollikainen & Julia Syrjäläinen *Venäjä–suomi-suursanakirja.* Yli 90 000 hakusanaa ja sanontaa. Toim. M. Kuusinen. WSOY, Porvoo & Russkij jazyk, Moskova 1997. XXXI + 1575 s. ISBN 951-0-21456-6.

WSOY:n ja moskovalaisen Russkij jazyk -kustantamon runsas vuosi sitten yhdessä julkaisema Venäjä–suomi-suursanakirja on kolmas tällä vuosisadalla ilmestynyt laaja venäläis-suomalainen sanakirja. Monien sukupolvien venäjänharastajat ovat eri aikoina joutuneet tuskailemaan ajanmukaisen sanakirjan puutetta. Nyt saatu uusi sanakirja (jäljempänä KOS) on iso ja luotettava, mutta onko se myös suuri ja kaunis? Perusaineisto on vanhasta Kuusisen ja Ollikaisen sanakirjasta (KO) vuodelta 1963, mutta hakusanoja on lisätty noin 50 %. Paikannimien määrä on kasvanut 1 300:sta 1 900:an, ja kokonaan uusi on lyhenneluettelo, joka käsittää lähes 700 hakutermiä.

Toimituskunta on myös ansiokkaasti ajantasaistanut ja siivonnut suomenkielis-

tä vastineistoa.¹ Jos sanakirjasta löytää esimänsä ja jos löytämänsä vielä voi luottaa, pitäisi käyttäjän kaikeksi olla tyytyväinen. Tässä suhteessa KOS saanee (ainakin aluksi) käyttäjiltään hyvän arvosanan. »Akaateemisessa» tarkastelussa arvosteltavaakin löytyy.

KOS on mielestäni päässyt muun muassa tarpeettomasti paisumaan sisällöltään, mihin palaan jäljempänä. Koska kaikkea ei voi yhdessä kirjoituksessa sanoa, viittaan tältä osin myös LexicoNordicassa ilmestyneeseen arvosteluun (Tommola ja Mustajoki 1998).

HIEMAN HISTORIAA

60-luvun alussa venäjän opiskelijan ja harastajan asiat olivat huonolla tolalla. Kija-

¹ Yksi esimerkki: 'polku on ainoastaan jalan kuljettava' (KO) – 'polkua pääsee vain jalan' (KOS).

sen venäläis-suomalainen sanakirja (1912–13) oli täyttänyt puoli vuosisataa, suomalais-venäläinen Ringvall ja Kijanen (1902) oli vieläkin vanhempi. Valo koitti idästä: Petroskoista tuli markkinoillemme sittemmin ehkä surullisenkin kuuluisa, mutta silloin korvaamaton KO. Kolmekymmentäviisi vuotta ehti vierähtää, ennen kuin sille saatiin jatkaja, ja Vahroksen suomalais-venäläinen sanakirjakin (Vahros ja Scherbakoff 1975) on kohta jo neljännesvuosisadan ikäinen.

Pitkän kuivan kauden jälkeen on vuosisatamme viimeisellä neljänneksellä uusi uljas rusistipolvi astunut näyttämölle, mutta silti itsenäisessä Suomessa ei »omin voimin» ole saatu julkaistuksi yhtään laajaa venäjän sanakirjaa. Hyvä keskikokoinen tosin on Mustajoen ja Nikkilän (1982) opiskelusanakirja, jonka — kuten kaikkien näiden — takaa löytyy alun perin kustannusliike Russkij jazyk. Ja Karjalasta siis kajahtaa nytkin.

KÄYTTÄJISTÄ

On yhtä helppoa pilkata sanakirjoja kuin havaita käänkösvirheitä tv- ja elokuvatekstityksistä. Niinpä KO:kin joutui vuosien mittaan nälvinnän kohteeksi, ennen muuta vanhentuneisuutensa ja »provinsiaalisuutensa» vuoksi. Paraatiesimerkki neuvostokarjalaisesta sanastosta, joka yllättäen on osin saanut pitää asemiaan uudessakin laitoksessa, on *prikatiiri*. Uutena vastineena annetaan nyt myös *prikaatin (työryhmän) johtaja* (miksei muuten myös *esimies* ja puhekieliset *nokkamies, kymppi?*). Ilmeisesti sanakirjan on edelleen tahdottu kattavan tätäkin kielen variaatiota.

KOS:ssa on uutta, että esimerkiksi kielipilliset tiedot hakusanasta annetaan suomeksi. Ihmetellä voikin, miksi venäläiselle käyttäjälle piti vanhassa laitoksessa ilmoittaa vaikkapa venäläisen hakusanan

sanaluokka tai suku. Koko kysymys on kuitenkin suuressa määrin kosmeettinen. Merkinnät ovat joka tapauksessa sovinnaislyhenteitä ja kieli, jolla ne annetaan, vain kohtelias ele käyttäjäkunnalle. Onkin kyseenalaista, palveleeko uusi laitos entistä paremmin juuri suomalaisia. Ajatusta ensisijaisesta kohderyhmästä on sovellettu melko mekaanisesti: tyyli-, tekstilaji- ja rekisterimerkinnät ovat kauttaaltaan suomeksi — myös suomenkielisten vastineiden jäljessä, jolloin ne »Käyttöohjeiden» mukaan kertovat suomen sanojen käyttötavoista. Miksi suomenkieliselle käyttäjälle pitäisi kertoa, että esimerkiksi *pissata* on arkikielinen? Sitä paitsi käyttäjä ei tiedä varmasti, viittaako *močit'sa*-verbin kakkosmerkityksen suomennosten 'virtsa, heittää vettä; pissata' jäljessä oleva merkintä »ark» tuohon viimeksi annettuun vastineeseen. Joka tapauksessa suomalainen käyttäjä jää ihmettelemään, mikä venäjän sanan tyyliävy on, kun se on merkitty arkiseksi vain ykkösmerkityksessä 'kastella itsensä (vaatteensa)'.

Aktiivisanakirjan tarvitsijoiden huomioonottaminen edellyttää lisää ja toisenlaista aineistoa. Venäläiselle käyttäjälle pitää olla esimerkkejä annettujen vastineiden käytöstä, mikä taas pelkästään passiivikäyttöön tarkoitettussa sanakirjassa olisi tarpeetonta.

Paikannimihakemisto on suurelta osin suomalaiselle käyttäjälle tarpeeton ja lähete venäläisen käyttäjän tarpeista; huomaa esimerkiksi hakusanat **Tampere kaup** 'Tampere', **Savonlinna kaup** 'Savonlinna', **Pielinen järvi** 'Pielinen' tai monet vierasmaalaiset paikannimet, jotka ovat transliteroituina identtisiä kummassakin kielessä. Joitakin historiaan ja Suomen lähialueisiin liittyviä paikannimiä lukija voi jäädä kaipaamaan. Käkisalmea (*Priozersk*, vuoteen 1948 *Keksgol'm*) ei ole, ei myöskään Tarton vanhaa venäläistä nimeä *Jur'ev* (1030–

1224 ja 1893–1919) eikä hansanaikaista Dorpatia (*Derpt* 1224–1893). *Kingisepp* puuttuu, sekä inkeriläisen vanhan *Jamburgin* että Saarenmaan *Kuressaaren* neuvostonimenä. Monien nimeä muuttaneiden Venäjän kaupunkien entisiä asuja ei löydy uusien kohdalta, vaan KOS esittää ne seuraavaan tapaan:

- (1) a. *Sverdlovsk kaup ent (Ekaterinburg)* Sverdlovsk
b. *Ekaterinburg kaup* Ekaterinburg

On toki hyvä, että lukiessani neuvostoaikaisia tekstejä voin tarkistaa, millä nimellä esimerkiksi *Gorki* nykyisistä kartoista löytyy (*Nižnij Novgorod*). Mutta tarvitessani esimerkiksi nykyisen *Samaran* pysähtyneisyyden kauden nimeä en löydä sitä, ellen ennestäänkin tiedä, että se oli *Kuibyšev*.

Eri kohderyhmille tarpeellisen aineksen lisäksi sanakirjaa paisuttaa se, että esimerkkien valinnassa ei ole noudatettu taloudellisuusperiaatetta eikä muutenkaan aina kovin helposti ymmärrettävää logiikkaa. Esimerkiksi identtisen käyttöesimerkin toisto jokaisesta viikonpäivästä ja kuukaudesta ei palvele kumpaakaan käyttäjäryhmää, vie vain tilaa.

Ščerbalta (1940) peräisin oleva aktiivi-passiivi-ajattelu sanakirjanlaadinnan ohjenuorana on harvoin pienillä kielialueilla viety johdonmukaiseen päätökseensä. Myös KOS on avoimesti tehty niin suomalaisten kuin venäläistenkin tarpeisiin. Aina ei kuitenkaan ole oikein loppuun asti ajateltu, mitä kulloisenkin käyttäjäryhmän voi kuvitella sanakirjasta etsivän. On selvää, että kulttuurisidonnaiset termit ovat hakusanoina tärkeitä sekä suomalaisille että ve-

näläisille lukijoille: suomalainen etsii sanojen merkitystä ja venäläinen suomalaista vastinetta, jota voisi käyttää puhuessaan tai kirjoittaessaan. Kysymys on tässä tapauksessa luonnollisesti venäläisistä reaaliosta.²

MITÄ TEKEMISTÄ TÄSSÄ VÄYRYSELLÄ ON?

Uuteen laitokseen on lisätty hakusana *balok* 'jalasmökki' ilman sen kummempaa käyttöalan tai tyyllisävyän merkintää. Olen kysäissyt monelta venäläiseltä, mitä se tarkoittaa, mutta kukaan ei tiedä. Joku on ehdottanut, että se on murteellinen tai regionaalinen sana. Niin se onkin: laajemmista yksikielisistä venäjän sanakirjoista (Kuznetsov ym. 1998, MAS 1981–84) löytyy sille selitykset. Mutta miten sana on joutunut moderniin venäläis-suomalaiseen yleissanakirjaan? Koska ns. pieni akateeminen sanakirja (MAS) ylipäätään näyttää olleen auktoriteetti sanakirjan laadinnassa, voi olla, että tekijät eivät ole sitä läpi kahlatesaan raaskineet jättää pois tätäkään sanaa. Suomalais-venäläisessä sanakirjassa (Vahros ja Scherbakoff 1975) ei *jalasmökkiä* ole, ei tietenkään: Väyrysjupakka oli sen ilmes-ty-misen aikaan vielä edessäpäin. Edelleenkin pätevä syy sanan poisjättämiseen myös suomalais-venäläisestä sanakirjasta olisi yhdyssanan selvä läpinäkyvyys. Sitä vastoin sillä ehkä olisi sijansa kulttuurisidonnaisia käsitteitä esittelevässä sanakirjassa.

Kohdekielisiä reaaliota tai kulttuurispesifisiä sanoja ei siis tietystikään kannata sanakirjassa esittää. *Löyly* ei voi olla venäläis-suomalaisessa sanakirjassa minkään hakusanan yksinomaisen vastine, koska pelkästään juuri sitä tarkoittavaa sanaa ei ole. Sanan soisi löytyvän vaikkapa kakkos-

² Erityisesti venäjän kielen tutkimuksessa käytetään yleisesti termiä *reaalia* (ven. *realija*) puhuttaessa tietyille kulttuuripiirille ominaisista käsitteistä, joille ei muualla aina ole vastinetta. Samaa termiä käytetään myös sellaisiin käsitteisiin viittaavista sanoista tai ilmauksista.

merkityksenä sana-artikkelissa *par* 'höyry'. Sieltä se KOS:ssa löytyykin — neljäntenä merkityksenä.

Vaikka kirja onkin tarkoitettu sekä venäläisille että suomalaisille käyttäjille, ei kaksikielinen sanakirja voi olla yhtä aikaa kaksisuuntainen. On vaikeata löytää *jalas-mökkiä*, ellei hakusanoja aakkosteta kahteen kertaan, kummankin kielen mukaan. Miten hyvin voi yksikielisen selittävän sanakirjan muuttaa kaksikieliseksi vain lisäämällä kohdekieliset merkitykset? Sentyypisiä sanakirjoja on joitakin tehty. Ehkä tunnetuin esimerkki on Kernermanin *PASSWORD* (1993, 1995), josta on tehty useita erikielisiä versioita. Idea on, että englanninkielisten merkityskuvausten lisäksi kullekin merkitykselle annetaan kohdekielinen (sana)vastine ja kohdekielen mukaisen sanahakemiston avulla sitä voi tavallaan käyttää myös aktiivisanakirjana.

MISTÄ NE KAIKKI SANAT SANAKIRJAAN TULEVAT?

Sanakirjojen ajanmukaistaminen on pääasiallisesti vauhtia tuonut uudella Venäjällä. Aluksi jo perestroikan myötä uudistettiin vanha Ožegovin sanakirja (1949), josta koko neuvostoaajan oli otettu uusia ja parannettuja painoksia. Sillä on yksiosaisena ja silti riittävän laajana aina riittänyt kysyntää esimerkiksi opiskelukäyttöön ja maallikoille. Se on ollut myös pohjana monille kaksikielisille sanakirjoille. Uusi Ožegovin ja Švedovan sanakirja (1992) on samaan tapaan uusi laitos vanhemmista painoksista kuin KOS on KO:sta. Ožegoville on viimein ilmestynyt kilpailijakin: Pietarissa tehty hankkeen puuhamiehen ja päätoimittajaksi merkityn Sergej Kuznecovin mukaan *Kuznecovskij slovar*'ina tunnettu suuri yksiosainen sanakirja (Kuznecov ym. 1998). Äskettäin on markkinoille tullut myös »Vuosisadan lopun» sanakirja

(Skljarevskaja, toim., 1998), joka keskittyy toisaalta sanastoon, joka neuvostoaikana ei syystä tai toisesta ollut »salonkikelpoista», toisaalta todella uuteen sanastoon. Merkittäväksi sen tekee yritys hahmottaa eri merkitykset ja selittää ilmiöitä sanojen takana. Viime vuosina on myös nähnyt päivänvalon moni slangiin, puhekieleen ja ennen tabuksi katsottuun sanastoon keskittyvä sanakirja (esim. Elistratov 1994, Buj 1995, Juganov ja Juganova 1997).

Edellä mainittu erinomainen mutta nyt jo vanhentunut neliosainen MAS on ollut KOS:n tärkein esikuva ja auktoriteetti. Ellei sanaa siinä ole, ei sitä välttämättä ole KOS:ssakaan, vaikka se olisikin ehtinyt yksiosaisen Ožegovin uudempiin laitoksiin. Sekä MAS:ssa että KOS:ssa ilmoitetaan hakusanojen kokonaismääräksi yli 90 000. Myös merkitysten erittely ja käyttöesimerkit noudattelevat MAS:in vastaavia.

MAS on ollut lähteenä muun muassa edellisestä painoksesta puuttuneille hakusanoille *dotole, dotol* 'vanh' siihen asti, siihen saakka', murteelliseksi merkitylle sanalle *balakat* ', jonka kohdalla viitataan sanan *boltat* 'lörpötellä', hakusanalle *bali-vat* ' (frekventatiivi verbistä *bolet* 'olla sairas'), etniselle termille *balkarec* 'balkaari' ja joukolle johdoksia (*baltiec* 'Baltian laivaston matruusi', *baltijskij* 'baltialainen', *baloban* 'aavikkohaukka' ja *bal-maskarad* 'naamiaistanssaiset'). On vaikea nähdä, miten nämä sanat ovat nyt tulleet niin tärkeiksi.

Mikrostruktuuria on täydennetty useissa sana-artikkeleissa. Esimerkkinä 'taseesta' (*balans*) on vanhojen 'vuositase', 'kauppatase', 'aktiivi' ja 'passiivi balanssi' lisäksi neljä uutta alakäsitettä. Eikö vähempikin riittäisi? Hakusanan *balet* 'baletti' yhteydessä esitetään useita sanaliittoja, joista enimmäkseen ovat turhia. 'Jääbaletti' uutuuksena voi olla perusteltu, koska venäläinen käyttäjä voisi äidinkieltensä mukaan muu-

ten muodostaa termin *baletti jäällä*. Mutta tarpeetonta on tässä antaa 'artistia', varsinkin kun *balettitantsijan* sijasta annetaan vastine 'balettitaiteilija[tar]' (jota CD-Perrussanakirja vuodelta 1997 ei tunne) ja toistetaan sama vielä hakusanan *artist* kohdalla. Selväksi ei tule tässä sekään, että suomessa ei kovin yleisesti käytetä feminiini-johdoksia.

Keskimäärin joka neljäs KOS:n artikkeli on uusi verrattuna vanhaan KO:hon, mutta se jää kuitenkin Kuznecovin ym. sanakirjasta (1998) sanojen määrässä. Mil-laista uutta sana-aineistoa KOS:ssa sitten on verrattuna MAS:iin? Yksi ehkä tyypillinen esimerkki on *baldet* 1. 'huumaantua, hurmaantua', 2. 'laiskotella', joka on merkitty arkikieliseksi. Tämäntyylisten sanojen runsaus uusissa sanakirjoissa kertoo kielenkäytön ja puhekulttuurin muutoksista tämän päivän Venäjällä — tai ehkä paremminkin jokapäiväisen kielenkäytön uudeltaisesta heijastumisesta painetussa sanassa sanakirjoja myöten. *Baldet* puuttuu MAS:ista, mutta Ožegovissa ja Švedovassa (1992) ja Kuznecovissa (Kuznecov ym. 1998) se on — samoin kuin tietysti varsinaisissa slangisanakirjoissa (Elistratov 1994, Juganov ja Juganova 1997).

VANHAT JA UUDET SANAT, KONNOTAATIOIT

Tarkistelin kesällä Tšehovia lukiessani, miten hyvin KOS auttaa klassisen kirjallisuuden harrastajaa. Hyvin löytyivät sanat *zemstvo hist* 'zemstvolaitos' (*paikallinen itsehallinto V:llä 1864–1917*), *zenzubel'erik* 'simsi-, kamanahöylä', *surguč* 'sinetilakka', *teterevinyj vyvodok* 'teeri-' ja 'poikue, pesue', *saklja* 'sakla (*kaukasialainen vuoristomaja*)', *svirel* 'svireli, paimenhuilu'; hakusanan *cepnoj* kohdalla *cepnoe bilomaat* 'varstan nuija'. Viime vuosisadan kirjallisuutta voi lukea Kijasen (1912–1913)

avulla, mutta ei nykyinenkään sanakirjantekijä hevin voi sivuuttaa sanastoa, joka on juurtunut venäläisen leksikografian perinteeseen Puškin- ja Turgenev-esimerkeistä. Tässä KOS on oikeilla linjoilla.

Sanooko *tuotannon suunnittelija* (KOS) mitään suomalaiselle ja onko se adekvaatti vastine venäjän sanalle *planovik*? *Planovik* ei ole ammattinimike, kuten *suunnittelija* (*proektirovščik*). *Planovik* ei ole 'designer' tms. vaan nimenomaan suunnittelutalouteen liittyvä, järjestelmän edellyttämää toimijaa tarkoittava nimitys.

Eriyisen hankala (joskin ehkä ajan mittaan väistyvä?) pulma on, miten yleensäkin välittää vierasmaalaiselle neuvostojalalta periytyviä konnotaatioita, joita on lähes kaikilla sanoilla. Tästä syystä myös suuri osa neuvostoaikaisista termeistä (vaikka ne eivät suoranaisesti ilmaisaisikaan ideologista sisältöä) koetaan »vanhentuneiksi» ja niille keksitään hanakasti uusia vastineita. Sanasto uudistuu ennennäkemättömän rajusti: ei pelkästään lainasanojen (jotka ovat enimmäkseen englannista, kuten *impičment* '[erityisesti presidentin] syytteenpano') ja käännöslainojen, vaan myös uusien johdosten ja johdostyyppien suosimisen ansiosta. Niilläkin voi olla vieras malli, esimerkiksi yhdysviivallista yhdys-sanatyyppiä ei neuvostoaikana ollut juuri muita kuin *rok-muzyka*, *pop-muzyka*. Nyt niihin törmää joka askeleella.

KOS ei suinkaan ole onnistunut huonosti uudissanojen esittämisessä, mitä usein pidetään koko sanakirjan koetinkivenä. Päinvastoin, uusia sanoja on saatu mukaan suhteellisen hyvin. Nykyisessä historian vaiheessa venäjän sanastossa taapahtuu nopeaan tahtiin muun muassa seuraavaa: 1) syntyy neologismeja, 2) kielessä ennestään ollut sana tai sanan tietty merkitys aktuaalistuu, tulee »muotiin», 3) vanha, jo käytöstä jäänyt sana aktivoituu uudelleen, ja 4) sana jää pois käytöstä tai

siirtyy historismiksi sen tarkoitteen jäätyä historiaan.

Yhteiskunnallista, ideologista ja poliittista sanastoa uudessa KOS:ssa on runsaasti. Puuttuvia, kuten *avtoritarizm* tai *desove-tizacija* ei ehkä tarvitakaan, koska ne ovat kansainvälistä sanastoa ja niiden merkitys on helposti johdettavissa (sanoista *avtoritarnyj* ja *sovet*). Saman voi sanoa talouselämän termeistä *antirynočnyj* 'markkina(talouden)vastainen', *bezvaljutnyj* 'ilman valuuttaa tapahtuva (vaihto tms.)' ja *biznes-centr*. Eri asia on sitten, miten ne pitäisi suomentaa. Vaikeammin hahmotettava voi ulkomaalaiselle olla venäläisistä aineksista tuotettu johdos *bessobstvenničeskij*. Sitä ei yksikielisistäkään sanakirjoista löydy. Se on substantiivista *sobstvennik* 'omistaja' etuliitteellä *bez* 'ilman' johdettu adjektiivi, joka lienee ymmärrettävä 'itsekkään, omistushaluisen' vastakohtana. Substantiivilla *sobstvennik* on neutraalin 'omistajan' lisäksi arvottava merkitys, jota KOS ei noteeraa ja josta tuon adjektiivin merkitys seuraa: 'omistushaluinen (ihminen)' (vrt. Kuzne-cov ym. 1998).

Totalitaariseen vallankäyttöön liittyvät sanat *kagebešnik* 'turvallisuuspalvelun mies', *KGB* 'NL:n turvallisuuspalvelu', *OMON* 'miliisin erikoisyksikkö' ja *GU-LAG* 'leirien keskushallinto, vankileiri' KOS kirjaa, viimeksi mainitun sekä varsin naisessa hakusanastossa että lyhenteissä (missä sen vastineet on jostain syystä annettu hiukan eri muodossa). Mukana ovat myös *korrupcija* 'korruptio' (merkittynä »kirjak»), *rèket* 'kiristäminen, kiristys' ja *mafija* 'mafia'. Partisiippia *gulagizirovan-nyj* ei ole, mutta se lienee johdettavissa.

Venäläiseen ortodoksiseen uskontoon liittyvä sanasto näyttää olevan hyvin edustettuna, samoin kaikenkarvaiset paranormaaleihin ilmiöihin liittyvät termit lentävistä lautasista poltergeistiin. Populaarikulttuurin termejä löytyi niiltä osin kuin osasin

niitä hakea. Puuttuvat *rok-klub* ja *šou-biz-nes* ovat johdoksina jälleen pääteltävissä osistaan ja sellaisenaan puhdasta englantia. Lääketieteen ja hoitoalan termit ovat 'saatokotia' (*hospis*) myöten mukana. Jokapäiväisen elämän sanoista kaipaamaan jää 'jurgurtia' (*jogurt*) ja 'adidaksia' (*adidasy*), mutta ne eivät todellakaan ole käytännön ymmärtämisiongelmia.

Vaikeammin käsiteltäviä kuin uusien käsitteiden myötä tulleet sanat ovat vanhojen sanojen uudet merkitykset. Sävyjen ja vivahteiden käsittelyn niukkuus kielii järjestelmällisen tekstiaineistoanalyysin puutteesta. Esimerkiksi sanalle *proizvodstvo* annetaan viisi merkitystä, joista vasta kolmantena on ehkä tavallisin 'tuotanto'. Sanan uusi käyttö merkityksessä 'tuotantolaitos' puuttuu kokonaan (– – *otkryto èkologičeski čistoe proizvodstvo* '– – on aloittanut toimintansa ekologisesti puhdas tuotantolaitos'). 'Kieltämistä, irtisanoutumista' tarkoittavasta verbikannasta johdettu tekijännimi *otkaznik* on KOS:ssa yksinkertaisesti 'aseistakieltäytyjä', mikä meille onkin varmasti tutuin merkitys. »Kahdennenkymmenennen vuosisadan lopun» venäjän sanakirjassa (Skljarevskaja 1998) sille esitetään kolme muutakin käyttöä. Ensinnäkin sitä käytettiin neuvostoaikana henkilöistä, joita ei päästetty ulkomaille (joilta *kiellettiin* ulkomaanpassi). Uudella Venäjällä sana on saanut vivahteita, jotka pohjautuvat merkitykseen 'kieltäytyjä' yleensä, ehkä 'kansalaistottomaton', 'yhteistyöstä (vallanpitäjien kanssa) kieltäytyjä' sekä myös merkityksen 'hylätty' heitteille jätetyistä lapsista. Mielenkiintoista on, että viimeksimainitussa merkityksessä verbijohdos perustuu passiividiateesiin, kun taas vastaava feminiini, naista tarkoittava tekijännimi, perustuu aktiiviseen merkitykseen. Tämä lapsensa yhteiskunnan huollettavaksi hylännyttä äitiä tarkoittava sana *otkaznica* on myös KOS:ssa.

▷

MAAILMA, PRAGMAVASTINEET

Berkov (1996: 18–19) puhuu ihannetapauksesta, jossa »sanakirjavastine» ja »luonnollinen optimaalivastine» lankeavat yhteen. Optimaalivastineen käsite edellyttäne, että sanalla on yksi perusmerkitys (kuten ehkä *voda* 'vesi'). Reckerin (1950) kolme käännösteoreettista »säännönmukaisten (*zakonomernye*) vastineiden» tyyppiä lienevät tässä relevantteja. Vain Reckerin *ekvivalenteiksi* nimittämä suhteellisen pieni joukko sanoja tai käsitteitä voitaneen katsoa »luonnollisiksi optimaaleiksi» (*otec* 'isä', mutta jo *djadja* 'eno' tai 'setä' on vaikeampi tapaus). *Kontekstivastineet* on tavallisin tapaus: vastineen valinta riippuu käyttötilanteesta ja -ympäristöstä, koska useimmat sanat ovat monimerkityksisiä eivätkä merkitykset eri kielissä välttämättä ole järjestyneet samalla tavalla. Kolmas tyyppi ovat *korvikkeet* — Reckerillä *substituutti* (*adekvatnaja zamena*).

Vaikein tapaus leksikografinkin kannalta on korvikevastine. Berkov (1996: 20) mainitsee pohjoismaisena reaaliana tavan kiittää viimeisestä, jota ei voi löytyä venäläis-skandinaavisista sanakirjoista, koska ei ole venäläistä hakusanaa, jonka yhteydessä se tulisi esittää. Venäläisille tarkoitettua passiivisanakirjasta sen puolestaan pitäisi löytyä. Suomalais-venäläisessä sanakirjassa (Vahros ja Scherbakoff 1975) on annettu käännös venäjään *Blagodarju za včerašnee ugoščenje!*, sananmukaisesti: 'kiitän eilisestä kestityksestä'. Sitä ei tietenkään löydy KOS:n sana-artikkeleista *včerašnjij* 'eilinen' tai *ugoščenje* 'kestitys'.

Berkovin toinen esimerkki kulttuurispecificisistä idiomeista on venäjämästä vieraisiin kieliin päin. *S legkim parom!* (sananmukaisesti 'kevein löylyin') tapaavat venäläiset sanoa saunasta (joskus suihkustakin!) tulevalle. Olisi odottanut, että tämä sanonta

olisi päässyt KOS:iin. Eri asia on jälleen, pitäisikö sille antaa jokin valmis käännösvastine (esim. *terveysiä saunasta!*) vai pelkästään selittää käyttöyhteys. Saunakulttuuriin kuuluu vielä itse sana *sauna*, jota venäläiset ovat alkaneet käyttää vanhan venäläisen *banjan* sijasta, varsinkin silloin kun kyseessä on yksityinen (koti)sauna. Hakusana *sauna* onkin päässyt mukaan KOS:iin. Merkitykseksi annetaan 'suomalainen sauna' mutta myös hakusanan *banja* kohdalla on esimerkki *finskaja banja* 'suomalainen sauna', jota ei kommentoida suhteessa lainasanaan *sauna*. Kuznecov ym. (1998) selittää *saunan* 'suomalaiseksi saunaksi', jossa on 'kuiva kuuma löyly'.

Kääntämisessä ja kulttuurien välisessä viestinnässä on kyse kahden maailman kohtaamisesta, jossa toisinaan »nimet vaihtuu vaan ja niillä peitetään», toisinaan taas nimitykset ovat identtiset semanttisella tasolla mutta asiat ovat »kuin Eesaun jalat». Adjektiivin *krajnij* ensimmäinen merkitys selitetään KOS:ssa näin:

- (2) **krajnij** 1. laitimmainen, äärimmäinen, reunimmainen; ~ *stul v rjadu* penkkirivin reunimmainen tuoli; ~ *dom po ulice* laitimmainen talo kadun varrella; *na Krajnem Severe* Peräpohjolassa

Viimeinen esimerkki on uusi verrattuna KO:hon. *Krajnij Sever* on käännetty muutama mutkitta 'Peräpohjolaksi'. Termillä on kuitenkin Venäjällä ja venäjässä vissi tarkoite, joka ei toki ole Suomen (historiallinen maakunta) *Perä-Pohjola* tai *Peräpohjola*.

Hankalia kulttuurisidonnaisia termejä on runsaasti esimerkiksi korkeakoulumaailmassa. Venäjän *kandidat* on sijoitettu Suomessa yleensä tohtorin ja lisensiaatin välimaastoon. Perin onnetonta on, että ainoa esimerkki KOS:ssa on *kandidat medi-*

cinskih nauk, joka on käännetty alan alinta korkeakoulututkintoa tarkoittavalla termillä 'lääketieteen kandidaatti'. *Docent* käännetään mutkattomasti 'dosentti' ja kaiken kukkuraksi annetaan esimerkki *polučit' docenturu* 'saada dosentinvirka', vaikkei dosentuuri Suomessa ole virka. Kyseenalaista on myös, onko esimerkiksi Pietarin yliopiston suomen kielen laitoksen *laborant(ka)* 'tutkimusapulainen'.

KIELIOPILLINEN TIETO SANAKIRJASSA

Käyttöohjeiden perusteella odottaisi, että verbin preesens- ja preteritivartalon muodot olisivat omina hakusanoinaan, jos ne poikkeavat infinitiivivartalosta. Näin ei aina ole. Omana hakusanana ovat preesensmuodot *bljudu, bljuděš'* verbistä *bljusti* 'noudattaa', samoin verbeistä *vesti (vedu, veděš')* 'viedä, tuoda, taluttaa' ja *mesti (metu, metěš')* 'lakaista'. Joistakin samantyyppisistä verbeistä ei omaa hakusanaa ole (*skresti – skrebu, skreběš'*; *gresti – grebu, greběš'*; *sgresti – sgrebu, sgreběš'*; *grjasti – grjadu, grjaděš'*). Useimmista *j*-vartalosisista preesenseistä on annettu yks. 1. p. muoto *l'ju, l'ët(sja) < lit'* 'kaataa, valaa', *b'ju(s') < bit'(sja)* 'lyödä' ('tapella'), harvemmin yks. 3. p.: *v'ětsja < vit'sja* 'kiertyä, kiemurrella' ym. *Gniju (< gnit'* 'mädätä, lahota') kuitenkin puuttuu.

Niin sanotun ensimmäisen konjugation kaksivartaloisista, *bormotat' – bormoču, bormočet* -tyyppisistä verbeistä ei anneta preesensvartaloa. Siitä on kaksi infinitiivimuotoista esimerkkiä (~ *pod nos* 'mumista partaansa', ~ *pro sebja* 'mumista itseksensä'). Ihan hyvin toisen esimerkin olisi voinut korvata sellaisella, joka paljastaa preesensvartalon. Tässä tapauksessa se riittäisi eikä erillistä hakusanaa tarvitsisi antaa, sillä preesensvartaloa etsivä löytäisi sen tästä: erillisenä hakusanana se olisi välit-

tömästi seuraavana. *Hohotat'* 'hohottaa' -verbistä on kolme »käyttöesimerkkiä», verbistä *hlopotat'* 'häärätä' kokonaista neljä, jotka ovat kaikki infinitiivimuodossa. *Ščekotat'* -verbin ('kutittaa') kolmesta merkitystyyppistä yksi on persoonaton (esim. 'nenää kutittaa'), joten siitä annetut esimerkit sattuvat olemaan finiittimuodossa. Omina hakusanoinaan näiden verbien taiputusmuotoja ei ole ollenkaan. Yksikieliset venäläiset sanakirjat antavat verbeistä preesensvartalon johdonmukaisesti. Miksi ulkomaalainen ei tätä tietoa tarvitsisi?

Johdonmukaisuuspyrkimyksen tulee ohjata hakusanan eri merkitysten ja käyttöyhteyksien esittelyä: niitä voitaneen antaa suhteessa siihen, miten yleinen sana on, tai pikemminkin siihen, miten paljon sanalla on erilaisia käyttötapoja. Harvinaisempien sanojen seikkaperäisempää esittämistä taas voidaan perustella ensinnäkin sillä, että ne ovat käyttäjälle outoja ja juuri siksi tarpeen antaa, toiseksi sillä, että erilaisia käyttötapoja ei ole kovin monia. Niinpä ne voi esittää kaikki tai lähes kaikki ilman, että tilaa kuluu kohtuuttomasti.

ERIKOISTERMIT

KOS:ssa on varsin paljon erikoistermejä. Vaikutelman niiden suuresta määrästä saa aikaan osittain se, että käyttöalamerkintöjä on käytetty hyvin herkästi. Niinpä esimerkiksi *šosna* 'mänty' on kasvitieteen termi. Mutta miksei sitten *jablonja* 'omenapuu' (*Malus*) saa samaa merkintää? 'Koira', 'kissa' ja 'hevonen' ovat KOS:n mukaan erikoisalan termejä (*el*), kun taas *korova* 'lehmä' ei ole (missä saattaa olla vinha perä, ks. CD-Perussanakirja: 'täysikasvuinen naarasnauta').

Erikoisalamerkinnät ovat hataralla pohjalla, eivät niinkään siksi, että joukossa olisi virheitä, vaan siksi, että tekijöille on riittänyt yhden erikoisalan maininta, vaikka sa-

naa käytettäisiin huomattavasti laajemmin. *Determinant* on esitetty matemaattisena terminä, *invariant* on *mat* ja *fys*, *strukturnyj analiz* on 'kiderakenteen analyysi, röntgenanalyysi'. Ehkä olisi voinut käyttää enemmän (sinänsä epämääräistä) merkintää »erik» kun on syytä epäillä, että termi esiintyy usealla tieteen- ja erikoisalalla.

Venäläinen lukija voisi olla ilahtunut löytäessään vastineet *puhuja* ja *kuulija* kielentutkimuksessa käytettäville (venäjässä partisiippimuotoisille) termeille *govorjaščij* ja *slušačuščij*. Yleensä kielitieteen termien puutteesta ei ole syytä valittaa. Niinkin erikoinen sana kuin *palimpsest* 'palimpsesti' on päässyt mukaan.

FRASEOLOGIA, RUMAT SANAT

Fraseologian ja diskurssisanojen esittelyssä sanakirja on vaikeuksissa. Mieluummin näkisin, että sanontojen käyttötilannetta, rekisteriä ja tyyliä luonnehdittaisiin muuten kuin antamalla yksi valmis vastine, vrt. *ëlki-palki* 'voi(han) nenä'; (*ved'*) *nado že* 'sanos muuta!' *Nado že* -ilmauksen vastine on minusta ellei väärä, niin harvoihin tilanteisiin sopiva.

Suoranaisia hävyttömyyksiä sanakirjaan ei juuri ole kelpuutettu, ja mukana olevat tuntuvat hätäisesti, ilman analyysia lisätyiltä. Viisi venäjän kielen tärkeintä tabusanaa, joiden varaan rakentuu vehmas fraseologiakasvullisuus (ks. Buj 1995) ovat *ebat'* 'nussia', *pizda* 'vittu', *huj* 'kyrpä', *žopa* 'perse', ja *bljad'* 'huora'. Niitä on kaikkia luonnehdittu karkeiksi (*kark*) ja ne on käännetty hyvin lakonisesti menemättä esimerkkeihin, johdoksiin tai variaatioihin. *Pillun* olisi rehellisyyden nimissä voinut lisätä vastineisiin, koska *vittu* on suomessa nykyään diskurssipartikkeli tai interjektio, mitä venäläinen hakusana ei ole. Venäjässä erityisen produktiivinen on miehisen elimen nimitys, joten siitä kyllä olisi voinut

olla mukana muutama mehukkaampi johdoskin. *Govno* 'paska' on nyt rehabilitoitu. Vahros ei sanakirjassaan vielä saanut sitä käyttää vaan joutui tyytymään vesitettyyn vaihtoehtoon *der'mo* (ks. Vahros 1976).

REUNAHUOMAUTUKSIA

Venäjän kielessä käytettävien kirjainten aakkosjärjestys esitetään ennen varsinaista sanasto-osaa, kuten tapana on. Aakkos-taulukossa, jonka ilmeinen tarkoitus on auttaa lukijaa etsimään hakemaansa oikeasta paikasta, on mielenkiintoinen virhe (johon huomioni kiinnitti Arto Mustajoki): *e* ja *ë* ovat kumpikin omina kirjaiminaan. Jälkimmäinen (jota ei yleensä venäjänkielisissä teksteissä käytetä, mutta joka on ääntämyksessä relevantti) on aakkostuksessa samassa asemassa kuin esimerkiksi saksan *ä*, *ö* ja *ü*, jotka aakkostetaan aivan kuin Umlaut-kirjaimen paikalla olisi *a*, *o* tai *u*. Omituisinta on, että virhe on peräisin yksikielisistä venäläisistä sanakirjoista (MAS, Ožegov ja Švedova 1992, Kuznecov ym. 1998) ja että vanhassa KO:ssa se on oikein! Vanha on toisessakin suhteessa parempi kuin uusi: siinä on perusteellinen selvitys sanakirjan lähteistä. KOS:ssa ei ole lähde-luetteloa. Johtuisikohan se siitä, että lähteitä on tosiasiaassa ollut — vanhan painoksen lisäksi — vain yksi?

LOPUKSI

Paradoksaalista kyllä, sanakirjan kunnioitettava laajuus kääntyy yhdeksi sen vakavimmista puutteista. Tuntuu siltä, että teosta on täydennetty ja täydennetty, ilman että kokonaisuus olisi pysynyt hallinnassa. Kieltämättä historia on pannut tekijät vaikeaan paikkaan, kun venäjän kieli on kii-vaan muutoksen kourissa. Tähän viitataan kirjan esipuheessakin: työ on pantu alulle vuonna 1979, mutta kaikkein voimakkaim-

min muutostarve on havaittu vasta viimeistelyvaiheessa.

Haluamatta vähätellä mittavaa työtä, kattavaa ja huolellisesti toimitettua haku-teosta, voi esittää hurskaan toivomuksen, että vielä joskus saisimme uusia ajanmukaisia venäjän sanakirjoja, joiden aineisto olisi huolellisesti suunniteltu ja perustuisi elävään nykykieleen, käyttäjäanalyysiin ja tarveharkintaan. Kun ei käytetä korpuksia, varsinkin sanojen idiomaattiseen käyttöön ja merkitysvivahteisiin liittyvät puutteet siirtyvät sanakirjasta toiseen. ■

HANNU TOMMOLA

Sähköposti: trhato@uta.fi

SANAKIRJALÄHTEET

- BUJ, VASILIJ 1995: Russkaja zavetnaja idiomatika (veselyj slovar' krylatyh vyraženij). Toim. Anatolij Baranov & Dmitrij Dobvol'skij. Pomovskij i partnery, Moskva.
- CD-Perussanakirja. Uusin tieto nykysuomen sanoista. CD-ROM. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 94. Edita, Helsinki.
- ELISTRATOV, V. S. 1994: Slovar' moskovskogo argo (materialy 1980–1994 g.g.). Russkie slovari, Moskva.
- JUGANOV, I. – JUGANOVA, F. 1997: Slovar' russkogo slenga. Slengovye slova i vyraženija. Metatekst, Moskva.
- KIJANEN, PEKKA (toim.) 1912–1913: Venäläis-suomalainen sanakirja = Russko-finskij slovar' 1–2. Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran toimituksia 129. SKS, Helsinki.
- KO = KUUSINEN, M. – OLLIKAINEN, V. (toim.) 1963: Venäläis-suomalainen sanakirja = Russko-finskij slovar'. GIS, Moskova.
- KUZNECOV, S. A. YM. 1998: Bol'soj tolkovyj slovar' russkogo jazyka [avtor i rukovoditel' proekta, sostavitel', glavnyj redaktor S. A. Kuznecov]. Norint, Sankt-Peterburg.
- MAS = Slovar' russkogo jazyka 1–4. Akademiya nauk SSSR, Institut russkogo jazyka. Izd-e 2-oe, ispr. i dop. Russkij jazyk, Moskva 1981–84.
- MUSTAJOKI, ARTO – NIKKILÄ, EKATERINA 1982: Russko-finskij učebnyj slovar' = Venäjää opiskelevan sanakirja: venäjä–suomi. 12 500 sanaa. Russkij jazyk, Moskova.
- OŽEGOV, S. I. 1949: Slovar' russkogo jazyka. Gos. izd-stvo inostrannyh i nacional'nyh slovarej, Moskva.
- OŽEGOV, S. I. – ŠVEDOVA, JU. N. 1992: Tolkovyj slovar' russkogo jazyka. 72 500 slov i 7 500 frazeologičeskikh vyraženij. RAN, In-t rus. jaz. Az, Moskva.
- PASSWORD 1993: Englanti–suomi selitävä sanakirja (English dictionary for speakers of Finnish). Kernerman semi-bilingual dictionaries. WSOY, Helsinki.
- PASSWORD 1995: Inglise-eesti seletav sõnaraamat (English dictionary for speakers of Estonian). Kernerman semi-bilingual dictionaries. TEA Language Center Ltd, Tallinn.
- RINGVALL, A. F. – KIJANEN, P. (toim.) 1902: Suomalais-venäläinen sanakirja. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura, Helsingfors.
- SKLJAREVSKAJA, G. N. (toim.) 1998: Tolkovyj slovar' russkogo jazyka konca XX v.: jazykovye izmenenija. Rossijskaja akademija nauk, Institut lingvističeski issledovanij. Folio-Press, Sankt-Peterburg.
- VAHROS, IGOR – SCHERBAKOFF, ANTTI 1975: Suomalais-venäläinen sanakirja. 82 000 sanaa. Toim. V. Ollikainen ja I. Salo. Russkij jazyk, Moskova. ▷

MUUT LÄHTEET

- BERKOV, V. P. 1996: Dvujazyčnaja leksikografija: učebnik. Izdatel'stvo S. Peterburgskogo universiteta, Sankt-Peterburg.
- RECKER, JA. I. 1950: O zakonomernyh sootvetstviah pri perevode na rodnoj jazyk. – Voprosy teorii i metodiki učebnogo perevoda. Izd-vo Akademii pedagogičeskikh nauk RSFSR, Moskva.
- ŠČERBA, L. V. 1974 [1940]: Leksikografija. – Jazykovaja sistema i rečevaja dejatel'nost' s. 265–312. Nauka, Leningrad.
- TOMMOLA, HANNU – MUSTAJOKI, ARTO 1998: Den förnyade rysk-finska ordboken. – LexicoNordica 5 s. 239–259.
- VAHROS, IGOR 1976: Suomalais-venäläisen sanakirjan syntyvaiheista. – Kanava 4/1976 s. 475–481.

UUDISTUNUT SANAKIRJAKLASSIKKO

Pekka Katara & Ingrid Schellbach-Kopra *Suomi–saksa-suursanakirja. Großwörterbuch Finnisch–Deutsch.* Kahdeksas painos, laajennettu ja perusteellisesti tarkistettu laitos. WSOY, Porvoo 1997. 57 + 1475 s. ISBN 951-0-21485-X.

Pekka Kataran Suomalais-saksalaisella sanakirjalla ja sen jälkeläisillä on pitkä ja mutkikas historia. Kataran sanakirjaklassikon ensimmäinen painos ilmestyi vuonna 1925, ja alkuperäisellä nimellä teoksesta otettiin painoksia 4:nteen asti (1964). Prof. Kataran kuoleman jälkeen (1971) vastuun sanakirjasta otti Ingrid Schellbach-Kopra, kuten Katara oli pyytänyt; hänen yhteistyönsä Kataran kanssa juontui jo kolmannen painoksen (1957) muokkaustöistä. Vuonna 1974 teos sai nimekseen Suomalais-saksalainen suursanakirja. Kyseessä oli perusteellisesti uudistettu laitos. Sen tarkistukset ja lisäykset oli tehnyt pääosin Schellbach-Kopra, jonka nimi ilmaantui nyt teoksen kansilehdelle Kataran nimen jälkeen. Teoksen painohistorian seuraamista hankaloittaa jonkin verran se, että esipuheessa vuoden 1974 laitosta kutsutaan Kataran sanakirjan viidenneksi painokseksi, mutta kansilehden mukaan kyseessä on Kataran ja Schellbach-Kopran Suomalais-saksalaisen suursanakirjan ensimmäinen painos.

Tästä suursanakirjasta julkaistiin sitten vuonna 1980 toinen painos, joka oli muutten muuttamaton mutta jonka loppuun oli liitetty 45 sivun verran lisäyksiä (noin 2 500 sanaa). Toisesta painoksesta on otettu ainakin viisi muuttamatonta lisäpainosta (5:s vuonna 1989).

Kolmannessa painoksessa vuodelta 1990 suursanakirjan nimi taas muuttui, vaikka sisältö pysyi entisenä: nyt siitä tuli Kataran ja Schellbach-Kopran Suomi–saksa-suursanakirja. Painokset 4.–7. ilmestyivät tällä nimellä muuttamattomina vuosina 1992–1994. Seitsemännestä painoksesta on otettu muuttamaton lisäpainos vielä vuonna 1998. Nimenmuutokset seuraavat kustantajan, WSOY:n, laajassa kaksikielisten sanakirjojen kokonaisuohjelmassa eri aikoina vaihdelleita tuulia.

Uusi nimi on säilynyt nyt käsillä olevaan kahdeksanteenkin painokseen, joka ilmestyi vuoden 1997 lopulla. Se on laajennettu ja perusteellisesti tarkistettu uusi laitos siitä suursanakirjan seitsemännestä painoksesta, joka juontuu sisällöltään muuttu-